

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

**Vzpomínání na tzv. normalizaci v popkultuře a
způsoby jeho didaktického využití**

Remembering the Czechoslovak Normalization in the Popular Culture and the Ways of Its

Use in Didactics

Teze disertační práce

jméno vedoucího práce: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

2016

Jaroslav Pinkas

Charakteristika tématu

Období tzv. normalizace (1969-1989) je ve veřejném prostoru mimořádně frekventované. V televizi a v rozhlasu i v tisku vzniká množství dokumentárních a publicistických pořadů, které jej reflektují, každý rok je produkován nejméně jeden film z tohoto období, ve sféře politiky jej značná část politického spektra používá jako argumentu v běžném politickém provozu. Masové média tak stále intenzivněji formují obrazy této doby. Tyto obrazy mají v zásadě dvojí intenci, podle způsobů, jakými jsou konstruovány. Především (nikoli však výlučně) se v médiích veřejné služby formuje distanční obraz minulé doby, který proti sobě staví na jedné straně utlačovatelský režim a na straně druhé utlačované obyvatelstvo, jež se moci poddává. Z jeho středu povstává malá skupina disidentů, kteří tlaku režimu vzdorují. Tento způsob vyprávění si zvykli publicisté i historici nazývat „antikomunistickým“, případně „veřejnoprávním“ (i když veřejnoprávní média zároveň produkují i jiné typy narativů, tento však převažuje). V části mediální sféry se konstruuje jiný obraz, v posledních letech podpořený i některými historiky. Je to obraz autonomní společnosti, která režim ignoruje a žije své životy nezávisle na něm. V tomto obraze není místo ani pro mocenský tlak režimu, ani pro disidenty. Toto vyprávění bych nazval „popkulturní“. Oba narativy normalizace spolu ve veřejném prostoru soutěží a jedním z prostorů této kontroverze je i škola.

Skutečnost, že ve veřejném prostoru existují dominantní narativy normalizace zprostředkovávané masmédií, ovšem neznamená, že jsou neproblémově přijímány ze strany veřejnosti. Veřejnost reflektuje tato vyprávění v široké škále postojů oscilujících mezi oběma typy. Mediální obrazy minulosti ovšem působí nejen svým obsahem a intencí, ale již pouhou svou přítomností. Nastupující mladé generace už si utvářejí své představy o normalizační minulosti především z těchto obrazů, které přijímají jako „náhradní“ vzpomínky umožňující tuto dobu vnímat jako integrální součást osobní minulosti. Doba tzv. normalizace je stále součástí „žité minulosti“, je latentně přítomna v rodinách jako součást životů jejich starších členů na rozdíl třeba od první světové války, která je už zcela „historizována“ a v níž tento „osobní“ rozměr chybí. Tímto „osobním rozměrem“ nemíním pouze existenci memorabilií (třeba fotografií, dopisů, deníků atp.), ale reálný sociální vztah mezi pamětníkem a nepamětníkem. Mediální obrazy normalizace vstupují do rodin a sociálních pout, přičemž způsoby jejich recepce jsou generačně podmíněné.

Tyto paměťové kontroverze se odrážejí i ve školním prostředí. V jeho rámci se vyprofilovalo několik strategií, jak se s touto „živou minulostí“ vyrovnávat. Učitelé někdy utíkají před tímto tématem do extenzivní faktografie, mnohdy tak široké, že na dobu tzv. normalizace ani nedojde. Ovšem častější je prezentace minulosti jako monolitických výkladových bloků s jednoznačnou interpretační linií. Značnou část učitelské veřejnosti oslovují občanské iniciativy (typicky Člověk v tísni – program Jeden svět na školách), které produkují charismatické vyprávění, které se svou intencí blíží veřejnoprávnímu narativu. Toto charismatické vyprávění nazývám „traumatický model paměti“. Silný příběh na straně jedné prorazil cestu soudobým dějinám do běžné výuky (průzkumy výuky vyvrací běžná klíše o tom, že se soudobé dějiny neučí), na straně druhé nasměroval tuto výuku do určitých rámců, které nejsou z mého pohledu zcela produktivní. Svou prací se pokouším přispět k vystoupení z těchto rámců, najít jinou cestu, jak se efektivně vztahovat k minulosti. Pokouším se přitom propojit několik perspektiv. Snažím se přitom zúročit i svou zkušenost učitele a lektora, který se se žáky a s učiteli léta setkával a setkává. Z oblasti politologie přebírám teorii tranzice, která identifikuje nositele dominantních narativů jako „formace“. Z oblasti memory studies si vybírám koncepty, které zohledňují nástup digitálních technologií a jejich dopad na sociální rámce paměti, z oblasti sociologie jsem si vypůjčil obsahovou analýzu, kterou využívám ke klasifikaci názorů filmových fanoušků. Tyto exkurzy do různých oborů jsou ovšem motivovány didakticky. Snažím se na příkladu recepce paměti ve škole ilustrovat zásady problémové výuky a „historického myšlení“ jako modelu historického vzdělávání, který se etabloval v zahraničí a který je dle mého soudu přenositelný i do českých škol.

Výzkumné otázky

Popsaná situace generuje celou řadu otázek jak ve sféře obecné, tak v konkrétněji vymezeném prostoru škol. Jeden okruh otázek mě zavádí do prostoru recepce mediálních reprezentací. Jak konkrétně rezonují mediální obrazy normalizace v široké veřejnosti? Nakolik jim „běžní diváci“ podléhají a nakolik se vůči nim vymezují? Lze nějak recipienty mediálních reprezentací stratifikovat? Tato dílčí tázání ovšem otevírají širší problémy. Jak vůbec proniknout skrz jednotlivé individuální recepce mediálních obrazů k nějakému kolektivně sdílenému trendu? Jak získat potřebný odstup, který by výzkumníka vymanil z pohledu na jednotlivosti zakrývající celek? Problém úniku z „objektů“ jednotlivosti je dvojitý: přílišná blízkost výzkumníka a pamětníka oba svazuje. Pamětníka ovlivňuje jednak diskurs,

který si výzkumník přináší a který zpevňuje již tak pevnou nadvládu mediálního diskursu minulosti nad pamětníkem a jednak nemožnost určit míru specifčnosti či obecnosti pamětnického vyprávění. K čemu jej vztáhnout? Z jakých pamětnických vyprávění vyjít a jaké metody zvolit, abychom viděli les a nezapomněli přitom, že je tvořen jednotlivými stromy? Ale interakce je vzájemná – pamětník svou blízkostí neumožňuje výzkumníkovi redukovat své sympatie či antipatie, ty pak ovlivňují analytickou práci s výpovědí. Jak obejít toto „diskursivní omezení“ a kde hledat paměť, která nebude tímto způsobem deformována?

Druhý okruh otázek souvisí se školní praxí, respektive se způsoby, jakými toto prostředí užívá paměť. Podobně jako v prvním případě i zde vyžaduje zodpovězení dílčí otázky nejprve tematizaci širšího rámce problému. Možností, jak se vymanit ze specifických lokálních paměťových konfigurací, může být „úkok stranou“. Jak pojímají výuku o minulosti v zahraničí? Jaké hodnoty s ní spojují a v jakém vztahu jsou tyto hodnoty k nakládání s pamětí? Jsou tyto zkušenosti přenositelné do našeho prostředí? Jak se případně těmito postupy inspirovat? První okruh otázek je relativně autonomní a zároveň jeho případné zodpovězení vytváří předpoklady pro otevření druhé sady otázek, směřující už přímo k didaktické praxi.

Struktura práce

V první části své práce se snažím vymezit teoretické koncepty z oblasti memory studies a formulovat rozdíly mezi angloamerickým konceptem „historického myšlení“ (Sam Wineburg, Peter Seixas) a německými tezemi o „historickém vědomí“ (Hans-Jürgen Pandel, Jörn Rüsen) a zároveň reflektovat aktuálně diskutované možnosti jejich syntézy.

Ve druhé části práce se pokouším analyzovat divácké ohlasy na šest historických snímků (Báječná léta pod psa, Pelíšky, Pupendo, Kawasakiho růže, Pouta, Hořící keř) a jeden dobový (Jak vytrhnout velrybě stoličku), které tematizují různými způsoby normalizační minulost. Z této analýzy vytvářím závěry o protetické paměti ve vztahu k mladé generaci.

Ve třetí části aplikuji ve třech případových studiích závěry získané předchozí analýzou. V první kapitole se zabývám obrazem rodiny v popkultuře a možnostmi, jak reflektovat převažující způsoby vzpomínání orientovaného na rodinu (oblíbené rodinné „hořkosladké komedie“) a jeho případné alternativy (časosběrné dokumenty). Ve druhé kapitole navrhuji tematizovat fenomén disentu nikoli sám o sobě, ale v kontextu tzv. obyčejných lidí, tj.

nepolitické „mlčící většiny“. Ve třetí kapitole se věnuji otázce, jak vystoupit z moralizujících diskursů při výuce o Janu Palachovi.

Cíle práce

Má práce je v první řadě didaktická, klade si za cíl navrhnout alternativy k dnes převládajícím způsobům využívání paměti na školách. Zaměřuji pozornost k digitální paměti jakožto důležitému prvku ustavujícímu představu mládeže o minulosti. Všechny ostatní cíle tomuto hlavnímu záměru podřizuji a vnímám je jako nezbytné dílčí předpoklady pro dosažení hlavního cíle. První takový dílčí cíl představuje reflexe paměťové praxe ve virtuálním prostředí fanouškovského webového portálu. Analýzou diváckých ohlasů na historické filmy se snažím překlenout mezeru mezi individuální a kolektivní paměti a formulovat, jakým způsobem se „obyčejní lidé“ vztahují k minulosti a v jakém vztahu je tato jejich recepce k dominantním paměťovým narativům. Závěry této analýzy pak tvoří východiska při formulování efektivních didaktických strategií.

Domnívám se, že společenskou relevanci historické profese zakládá dnes především schopnost vystoupit z oborového diskursu směrem k veřejnosti a k aktivnímu vstupu do veřejného prostoru, kde svou expertnost prokazuje především odblokováním historické debaty, která je často v zajetí politizujících diskursů. Veřejnou službu historika vnímám především jako kompetenci nabídnout nové koncepty do diskuse, pokud možno srozumitelně a přístupně, tak aby z toho široká veřejnost měla nějaký užitek. V didaktické sféře představuje aplikace dvojnásobnou nutnost, nikoli proto, že by samotná teorie nebyla potřebná, ale protože ignorování praxe či její nedostatečné zohledňování ji delegitimizuje před praktikujícími učiteli jako cosi zbytečného, s jejich praxí nespojitého.

Dílčí cíl představuje i má snaha demonstrovat základní angloamerické koncepty ve výuce dějepisu, především model „historical thinking“, který pokládám za přenositelný i do českého prostředí. Vyvázání teorie z „akademického ghetta“ zároveň může poukázat na limity nerefléktované empirie („kult praxe“ panující mezi učiteli). Teoretické zásady proto důsledně ilustruji na konkrétních metodikách.

Metodologická východiska

Má práce má několikero metodologické ukotvení. Na úrovni memory studies vycházím sice z dnes již tradičních přístupů Maurice Halbwachse o sociálních rámcích paměti a Jana Assmanna o kulturní a komunikativní paměti, ale snažím se o „upgrade“ metodologie ve vztahu k nové kulturní situaci. Vycházím především z konceptu Alison Landsbergové o „protetické paměti“, která strukturuje jak kolektivní, tak individuální vztahování k minulosti.

Masa mediálních reprezentací minulosti vytváří sdílené sociální rámce pro lidi, kteří obývají, doslovně i obrazně, různé společenské prostory, mají odlišnou praxi i přesvědčení. Virtuální prostor do značné míry ruší tradiční sociální stratifikace a zavádí nové formy kolektivity na základě „pouhého“ zájmu. Landsbergová se zabývá problémem „autenticity“ paměti v digitálním věku. Domýšlí a konkretizuje formy remediace kulturního traumatu v digitálním věku, jak je vysvětluje Jeffrey C. Alexander. Užívá při tom pojmu „protetická paměť“, který na tuto „umělost“ či „neautenticitu“ upozorňuje. Mediální obsahy, zvláště filmy a další audiovizuální produkty, vytváří podle ní tuto paměť digitálního věku, která upozaduje a performuje všechny další, „tradičnější“ formy paměti. Tato „protetická“ digitální paměť umožňuje každému bez rozdílu identifikovat se se zkušenostmi lidí, kteří zažívali různorodá traumata.

Konkrétní projevy a formy protetické paměti se snažím identifikovat pomocí obsahové analýzy komentářů. Cílem této analýzy je postižení toho, jak se komunikuje o filmech a jaké hodnoty jsou se sledováním filmů spojeny. V tomto konkrétním případě jde o diskurs filmových fanoušků a otázku, co všechno se do daného diskursu promítá, nakolik jde o autonomní filmově-estetickou sféru a nakolik se do ní promítají širší kontexty společenské, politické, kulturní. Snažil jsem se identifikovat promluvy přesahující filmová témata, kategorizovat je a na jejich základě syntetizovat sociální rámce mediální paměti.

Při výběru materiálu k analýze jsem vyšel z teorie tranzice politologa Michaela Kennedyho. Uvažujeme-li o vzpomínání na minulost, musíme brát v potaz nejen dobu, na kterou se vzpomíná, ale i dobu, ve které vzpomínkové figury krystalizují. Historiografická perspektiva se svým zacílením na minulost nám v tom příliš nepomáhá, produktivní může být „úkok stranou“ a výpůjčka z arzenálu jiných humanitních oborů. Kennedy identifikoval v postkomunistických společnostech v zásadě dvě dominantní kulturní formace, které prosazovaly odlišný obraz dějin. Podle něj existovala ve formující se transformační kultuře devadesátých let „kultura tranzice“, orientující se na (neo)liberální hodnoty trhu a individualismu, a „intelektuální kultura“, čerpající z tradic disentu a tradičně vysokého

sociálního statusu inteligence. „Formace tranzice“ se podle této teorie orientovala na formální vypořádání s minulostí, především formou lustračních zákonů. Vedlejším dopadem tohoto přístupu bylo „vyvinění“ většiny populace z toho, že s režimem zachovávala konsenzus a aktivně proti němu nebojovala. „Intelektuální formace“ byla podle této teorie zaměřena na užívání paměti jako prostředku politického boje proti diktátorskému komunistickému režimu. I v nových politických podmínkách využívala tato formace identitotvorný potenciál traumatického vzpomínání (ve smyslu kolektivně sdíleného, kulturně konstruovaného traumatu), nově ovšem nikoli k vymezování se vůči moci, ale k posilování identity skrze přijímání morální (spolu)zodpovědnosti za tragickou minulost.

Ve vztahu ke školnímu prostředí jsem vycházel z nutnosti revidovat dosavadní převažující traumatické modely užívání paměti směrem ke „kritickému přístupu“. Přestavuji tři modely aplikace „kritického přístupu“. V prvním případě popisuji „kritický přístup“ skrze koncept „historického myšlení“ založený na samostatném bádání žáků a orientující žáky k šesti základním bodům zosobňujícím tento typ myšlení (určení historického významu, využití primárních zdrojů, určení kontinuity a změny v dějinách, analýza příčin a následků historických jevů, aplikace historické perspektivy a pochopení etické dimenze historické interpretace). Druhá případová studie ukazuje principy „kritického přístupu“ v rámci transdidaktických přístupů rozvíjených v oblasti obecné didaktiky, konkrétně za využití modelu tvořivých úloh. Třetí případová studie využívá konceptu „narativních kompetencí“ v pojetí Jörna Rüsena a navrhuje metodiku založenou na sledování narativity a temporality historické události.

Základní teze

Základní tezi práce představuje tvrzení, že bychom měli nahradit stávající způsob užívání paměti ve škole, založený na traumatickém modelu provozovaném intelektuální formací a objevující se především ve „veřejnoprávním“ vyprávění, jiným, z hlediska školních potřeb vhodnějším „kritickým přístupem k paměti“. Ontodidaktické východisko teorie „kritického přístupu“ pramení v přesvědčení o digitální povaze kolektivní paměti a formativní roli vizuálních obrazů minulosti (stále ještě především filmových a televizních) v procesu ustavování historického vědomí u mládeže. Psychodidaktický rozměr této teze se zrcadlí ve specifické didaktice orientované na žáka. „Kritický přístup k paměti“ předpokládá orientaci na vyšší kognitivní dimenze vědění a lze jej aplikovat na didaktické koncepty

z různých prostředí, ať už je to angloamerický model „historického myšlení“ nebo německý model „narativních kompetencí“, ale nástrojem jeho didaktické transformace může být i obecná didaktika, respektive transdidaktické principy rozvoje konceptuálního myšlení žáků.

Další vybrané teze práce

V podmínkách soudobé společnosti nabývá většina kolektivních forem paměti mediální povahy (míním tím „nová média“), namísto kolektivní paměti proto hovořím o „mediální“ digitální paměti.

Digitální paměť je hybrid mezi kolektivní a individuální pamětí v tom smyslu, že představuje individuální interpretaci mediálního obsahu.

Myšlená společenství se dnes vytváří především skrze sdílení, komunikování, případně manipulování s audiovizuálními obsahy, především filmy a seriály, přičemž hlavní nástroj vytváření kolektivity představují nová média, která umožňují sdílení nejen obsahů, ale i prožitků, které se k nim váží.

Hodnocení minulosti a její aktualizace jsou důležitými rysy neakademického vztahování se k minulosti. Zpravidla se toto srovnání vyznačuje důrazem na kontinuitu negativních prvků mezi minulostí a současností.

Určujícím zdrojem posuzování je vlastní pamětnická zkušenost. Neakademický přístup k minulosti je založen na nedůvěře k teoretickým a konceptuálním přístupům k minulosti (které jsou typické pro společenské vědy) a nadměrné důvěře ve vlastní individuální paměť. Vlastní pamětnická zkušenost není nijak reflektována, je považována za určující zdroj a referenční rámec jakéhokoli hodnocení.

Toto východisko je sdíleno napříč generacemi, tj. jak generačními skupinami, které disponují vlastními vzpomínkami na minulost, tak mládeží („juniorskou generací“), která těmito vzpomínkami nedisponuje. Absence vlastní individuální paměti ve vztahu k minulosti má ovšem dopady ve vztahu k mediálním reprezentacím minulosti.

Ve vztahu k mediálním reprezentacím minulosti se liší přístup starší a střední generace od generace mladé. Mládež považuje filmy za důvěryhodné reprezentace minulosti, akceptuje mediální obrazy jako „náhradní vzpomínky“ a ty zaujímají v jejím hodnocení minulosti obdobnou pozici jako u střední a starší generace vlastní individuální vzpomínky. Mládež je

tak hlavním uživatelem protetické paměti, kterou pak užívá pro formování vlastní etické a politické identity.

Etické a politické kategorie se zpravidla, zejména u mládeže, odvozují od kategorií estetických. Emocionální účinek filmu dominuje nad jeho obsahem. Postoje diváků oscilují mezi narativem tranzice a narativem intelektuální formace.

Referenčním východiskem minulosti je současnost a minulost je v naprosté většině případů hodnocena morálním slovníkem dneška. Schopnost empatie vůči historickým aktérům je minimální, emocionální angažovanost se projevuje téměř výhradně ve vztahu k vlastní recepci.

„Kritický přístup k paměti“ založený na distanci vůči vyprávění o minulosti a historické analýze projevů digitální paměti má potenciál snižovat kontroverze ve vztahu k minulosti, kultivovat žákovské prekoncepty a přispívat k jejich projasňování, rozvíjet sebepoznání žáků a jejich kritické a historické myšlení.

„Kritický přístup k paměti“ můžeme aplikovat v rámci různých didaktických modelů (historické myšlení, narativní kompetence), podstatná je orientace na aktivní učení stimulující vyšší kognitivní dimenze žákovského poznání. Zaměření na konceptuální znalosti neznamená rezignaci na základní faktografii, ale naopak její smysluplné začlenění do výuky.

Výběr z literatury

ALEXANDER, Jeffrey C.: Toward a Theory of Cultural Trauma, in ALEXANDER, J. C – EYERMAN, Ron – GIESEN, Bernhard – SMELSER, Neil, J. – SZTOMPKA, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 2004, s. 1–31

ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Karolinum, Praha 2008

ANGVIK, Magne – BORRIES, Bodo von: *Youth and history: a comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Körber-Stiftung, Hamburg 1997

ASSMANN, Aleida: *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*, Cambridge University press, Cambridge 2011

ASSMANN, Jan – CZAPLICKA, John: *Collective Memory and Cultural Identity*, New German Critique 65, Cultural History/Cultural Studies (Spring – Summer, 1995), s. 125–133

ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Prostor, Praha 2001

BARTON, Keith – McCULLY, Alan: Teaching controversial issues... where controversial issues really matter, *Teaching History 127: Sense and Sensitivity*, 2007, s. 13–19

BELLINO, Michelle: *Historical Understanding and Media Literacy: A Dispositional Alignment*, International Journal of Social Education 23/2008, č. 1, s. 99–117

BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, Karolinum, Praha 1995

BENEŠOVÁ, Michala – BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JÁCHIMOVÁ, Veronika – JAREŠ, Jakub – PORTEL, Viktor: *Jan Palach 69, ÚSTR – FF UK – Togga*, Praha 2009

BOLTON, Jonathan: *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Academia, Praha 2015

BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York 2001

BREN, Pauline: *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*, Academia, Praha 2013

BŘEZINA, Václav: *Lexikon českého filmu. 2000 filmů 1930–1996*, Cinema, Praha 1996

CLARK, Anna: Inheriting the past: Exploring historical consciousness across generations, *Historical Encounters: A Journal of historical consciousness, historical cultures, and history education*, 1/2014, č. 1, s. 88–102

CONRAD, Margaret – ERCIKAN, Kadriye – FRIESEN, Gerald – LÉTOURNEAU, Jocelyn – MUISE, Delphin – NORTHROP, David – SEIXAS, Peter: *Canadians and their pasts*, University of Toronto Press, Toronto 2013

ČINÁTL, Kamil – PINKAS, Jaroslav: *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2014

ČINÁTL, Kamil: Televizní realita normalizace a její ideologický kód. Obrazy zla v normalizačních seriálech a ve filmu, in: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*, ÚSTR – Casablanca, Praha 2009, s. 241–271

- ČULÍK, Jan: *Jací jsme. Česká společnost v hraném filmu devadesátých a nultých let*, Host, Brno 2007
- DISMAN, Miroslav: *Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele*, Karolinum, Praha 2002
- DOSTÁL, Jiří: Badatelsky orientovaná výuka jako trend soudobého vzdělávání, *E-Pedagogium. Nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum ve výuce III/2013*, s. 81–93, dostupné on-line: http://www.pdf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PdF/e-pedagogium/2013/epedagogium_3-2013.pdf
- DVOŘÁKOVÁ, Ilona: *Obsahová analýza / formální obsahová analýza / kvantitativní obsahová analýza*, ANTROPOWEBZIN 2/2010, dostupné on-line: http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2_2010/Dvorakova_I-2-2010.pdf
- ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*, Svoboda, Praha 1995
- ERCIKAN, Kadriye – SEIXAS, Peter (eds.): *New Directions in Assessing historical thinking*, Routledge, New York 2015
- ERLL, Astrid (ed.): *Media and Cultural Memory. Culturel memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2008
- EYAL, Gil: Identity and Trauma. Two Forms of the Will to Memory, *History and memory* 16/2004, č. 1, s. 5–36
- FAJFR, Marek: Hodnoty jako výzva současné výchovy, in: HOGENOVÁ, Anna – PELCOVÁ, Naděžda (eds.): *Hodnoty ve výchově, umění a sportu. Sborník z mezinárodní konference konané na Univerzitě Karlově Pedagogické fakultě v Praze dne 3. 5. 2007*, Praha 2008, s. 81–87
- FISHER, Robert: *Učíme děti myslet a učit se. Praktický průvodce strategiemi vyučování*, Portál, Praha 2011
- FRANC, Martin: Ostalgie v Čechách, in: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z české demokracie po roce 1989*, Paseka, Praha – Litomyšl 2008, s. 193–216
- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur: vybrané eseje*, SLON, Praha 2010

- GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Knihovna Václava Havla, Praha 2011
- GRACOVÁ, Blažena – LABISCHOVÁ, Denisa: Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách, *Pedagogická orientace* 22/2012, č. 4, s. 516–543
- GRACOVÁ, Blažena – DRAHOŠOVÁ, Lenka – LABISCH, Martin: *Metodika výuky historie na 2. stupni základních škol a středních školách z pohledu pedagogické praxe – náměty pro začínajícího učitele*, Ostravská univerzita, Ostrava 2010
- GRACOVÁ, Blažena – LABISCHOVÁ, Denisa: *Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách*, *Pedagogická orientace*, 22/2012, č. 4, s. 516–543
- HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*, Sociologické nakladatelství, Praha 2009
- HANN, Chris M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, ideologies and practices in Eurasia*, Routledge, London – New York 2002
- HAVLŮJOVÁ, Hana – NAJBERT, Jaroslav: *Paměť a projektové vyučování v dějepise*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2014
- HEJNÝ, Milan – KUŘINA, František: *Dítě, škola a matematika: konstruktivistické přístupy k vyučování*, Portál, Praha 2001
- HIRSCH, Marianne: *Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory*, *The Yale Journal of Criticism* 14/2001, č. 1, s. 5–37
- HLADÍK, Radim: *Traumatické komedie: Politika paměti v českém filmu*, *Sociální studia* 2010/1, s. 9–26
- HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Intelektuál ve veřejném prostoru. Vzdělanost, společnost, politika*, Academia, Praha 2012
- HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír: *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties. East-Central and Western Europe Compared*, Ashgate, Aldershot 2010
- HODGKIN, Katharine – RADSTONE, Susannah: *Contested Pasts. The politics of memory*, Routledge, London – New York 2003
- HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, SLON, Praha 2001

HOMOLÁČ, Jiří: *Internetové diskuse o cikánech a Romech*, Karolinum, Praha 2009, s. 38–58

HULÍK, Štěpán: *Kinematografie zapomnění. Počátky normalizace ve Filmovém studiu Barrandov (1968–1973)*, Academia, Praha 2011

HUNT, Martin (ed.): *A Practical Guide to Teaching History in the Secondary School*, Routledge, London –New York 2006

JANÍK, Tomáš a kol.: *Kvalita (ve) vzdělávání: obsahově zaměřený přístup ke zkoumání a zlepšování výuky*, Masarykova univerzita, Brno 2013

KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějím a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969–1993*, Academia, Praha 2012

KENNEDY, Michael D.: *Cultural Formations of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation and War*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London 2002

KLÍMA, Bohumil a kol.: *Mládež a dějiny: publikace výsledků mezinárodního dotazníkového šetření a výzkumu historického vědomí adolescentů se zaměřením na Českou republiku*, CERM, Brno 2001

KOPAL, Petr: Občan Brych a spol. Film, televize, intelektuálové a KSČ, in: PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*. ÚSTR – TUL, Praha – Liberec 2013, s. 214–226

KOPAL, Petr: Film jako historie: filmař jako historik, in: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny 2: Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*, Casablanca – ÚSTR, Praha 2009, s. 13–23

KOPEČEK, Michal: Historická paměť a liberální nacionalismu v Česku a střední Evropě po roce 1989, in: GJURICOVÁ, Adéla – KOPECEK, Michal (eds): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Pasek, Praha – Litomyšl 2008, s. 232–264

KORTHAGEN, Fred – KESSELS, Jos – KOSTER, Bob – LANGERWERF, Bram – WUBBELS, Theo: *Jak spojit teorii s praxí: Didaktika realistického vzdělávání učitelů*, Paido, Brno 2011

KRATOCHVÍL, Viliam: Didaktické stratégie na rozvoj intelektových schopností žiakov vo výučbe dejepisu, in: *Didaktické a metodické inspirace. Dějepis ve škole II: Teorie – výzkum – praxe*, ASUD: Asociace učitelů dějepisů, 2002, s. 7–55

- LABISCHOVÁ, Denisa: *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*, Ostravská univerzita, Ostrava 2013, s. 15–28
- LABISCHOVÁ, Denisa: *Didaktická média ve výuce dějepisu*, Ostravská univerzita, Ostrava 2008
- LANDSBERG, Alison: *Prosthetic memory. The Transformation of American remember in the Age off Mass Culture*, Columbia university press, New York 2004
- LEVSTIK, Linda S. – BARTON, Keith C.: *Doing History. Investigating with Children in Elementary and Middle School*, Routledge, New York and London 2011
- LIPOVETSKY, Gil: *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*, Prostor, Praha 2008
- LIVINGSTONE, Sonia (ed.): *Audiences and Publics: When cultural engagement matters for the public sphere*, Intellect Book, Bristol – Portland 2005
- LYOTARD, Jean-François.: *O postmodernismu (Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace)*, FÚ AVČR, Praha 1993
- MARADA, Radim: Paměť, trauma, generace, *Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity*, 1–2/2007, s. 79–95
- MARCUS, Alan S.: „It is as it was:” Feature Film in the History Classroom, *The Social Studies*, 96/2005, č. 2, s. 61–67
- MARCUS, Alan S. – METZGER, Scott Alan – PAXTON, Richard J. – STODDARD, Jeremy D.: *Teaching History with Film. Strategies for Secondary Social Studies*, Routledge, New York – London 2010
- MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří a kol.: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*, Karolinum, Praha 2014
- MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Argo, Praha 2009
- MAZIERSKA, Ewa: *European Cinema and Intertextuality: History, Memory and Politics*, Palgrave Macmillan 2011
- McCULLY, Alan: History teaching, conflict and the legacy of the past, *Education, Citizenship and Social Justice*, 7/2012, č. 2, s. 145–159

MEGILL, Allan: Jörn Rüsen's Theory of Historiography: Between Modernism and Rhetoric of Inquiry, *History and Theory*, 31/1994, č. 1, s. 39-60.

MOŽNÝ, Ivo: Česká rodina pozdní modernity: nová podoba starého partnera a rivala školy, *Pedagogika*, 54/2004, č. 4, s. 309–325

MOŽNÝ, Ivo: *Rodina a společnost*, SLON, Praha 2006

MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha, SLON 1999

NEIGER, Motti – NIEYERS, Oren – ZANDBERG, Eyal: *On media memory. Collective Memory in a New Media Age*, Palgrave Macmillan 2011

OPERMANN, Signe: Understanding changing news media use: Generations and their media vocabulary, *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 11/2013, č. 1, s. 123–146

OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1968*, ÚSD, Praha 2011

PATTARO, Chiara: New Media & Youth Identity. Issues and Research Pathways, *Italian Journal of Sociology of Education*, 7/2015, č. 1, s. 297–327

PINKAS Jaroslav: Proměny popkulturní reflexe normalizace v české polistopadové kinematografii, in: VEBEROVÁ, Veronika – BÍLEK, Petr. A. – PAPOUŠEK, Vladimír – SKALICKÝ, David (eds.): *Jazyky reprezentace*, Akropolis, Praha 2012, s. 264–274

PINKAS, Jaroslav: Intelektuál v normalizační propagandě. Proměny obrazů intelektuála a jejich didaktické využití, in: PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, ÚSTR – TUL, Praha 2013, s. 192–213

RÜSEN, Jörn: Tradition: a principle of historical sense-generation and its logic and effect in historical culture, *History and Theory: Tradition and History*, 51/2012, č. 4, s. 45–59

RÜSEN, Jörn: Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development, in: SEIXAS, Peter (ed.): *Theorizing Historical Consciousness*, University Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 2004, s. 63–85

REIFOVÁ, Irena – PAVLÍČKOVÁ, Tereza: Invisible Audiences: Structure and Agency in Post-Socialist Media Studies, *Mediální studia*, 7/2013, č. 2, s. 130–136

REIFOVÁ, Irena: Pojem popkulturního občanství jako teoretický rámec studia populární kultury v socialistické a post-socialistické společnosti, *Naše společnost*, 2/2010, č. 8, s. 28–35

ROSENSTONE, Robert: The Historical Film as Real History, *Film-Historia* 1995, č. 1, s. 5–23

ROSENSTONE, Robert: *History on Film/ Film on History*, Pearson Education Limited, Harlow 2006

ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: Režimy paměti – formáty identity. Ke vztahu paměti a české identity v současné populární kultuře, in: DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub a kol. (eds.): *Populární kultura v českém prostoru*, Karolinum, Praha 2013, s. 44–59

SEIXAS, Peter: *A Modest Proposal for Change in Canadian History Education*, Teaching History 137/2009, s. 26–30

SEIXAS, Peter – MORTON, Tom: *The Big Six Historical Thinking Concepts*, Nelson, Toronto 2012

STRADLING, Robert: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*, MŠMT, Praha 2004

STRAKOVÁ, Jana: Postoje českých učitelů k hlavním prioritám vzdělávací politiky, in: VÁŇOVÁ, Růžena – KRYKORKOVÁ, Hana (ed.): *Učitel v současné škole*, FF UK, Praha 2010, s. 167–175

STRAKOVÁ, Jana – SPILKOVÁ, Vladimíra – FRIEDLAENDEROVÁ, Hana – HANZÁK, Tomáš – SIMONOVÁ, Jaroslava: Profesionální přesvědčení učitelů základních škol a studentů fakult připravujících budoucí učitele, *Pedagogika*, 64/2014, č. 1, s. 34–65

SZCZEPANIK, Petr: Videoklip – proměna diváka a elektronická tělesnost: Pragmatický obrat v teorii filmu a populární kultury I, *Biograph. Magazín pro film a nová média*, 1998, č. 5, s. 20–38

SZCZEPANIK, Petr: Videoklip – proměna diváka a elektronická tělesnost. Pragmatický obrat v teorii filmu a populární kultury II, *Biograph. Magazín pro film a nová média*, 1998, č. 6, s. 68–86

ŠÁLEK, Ondřej: *Fanouškovské mikrosvěty žebříčků, filmových znalostí a aktivismu: Diskurzivní analýza sebe prezentace filmového fanouška na ČSFD*, diplomová práce, FF MUNI, Brno 2012

SLAVÍK, Jan – DYTRTOVÁ, Kateřina – FULKOVÁ, Marie: Konceptová analýza tvořivých úloh jako nástroj učitelské reflexe, *Pedagogika*, 60/2010, č. 3/4, s. 223–241

STEARNS Peter N. – WINEBURG, Sam – SEIXAS, Peter (eds): *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press, New York 2000, s. 262–283

ŠUBRT, Jiří – VINOPAL, Jiří: *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*, Karolinum, Praha 2013

TOMÁŠEK, Marcel: Formování nebo formátování historie? Historie prostřednictvím kolektivní paměti a její formování, in: JIRKOVÁ, Klára – ČERMÁK, Aleš: *Formování historie. Interpretace dějin z pohledu různých států*, Akademie výtvarných umění – Ausdruck Books, Praha 2012, s. 32–43

TOMÁŠEK, Marcel – ŠUBRT, Jiří: Jak se vyrovnáváme s naší minulostí? České a československé nedávné dějiny prizmatem teorie kolektivní paměti a kvalitativní metodologie (focus groups), *Sociológia*, 46/2014, č. 1, s. 88–115

VANĚK, Miloslav (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, Akademie, Praha 2009

VAŠÁT, Petr: *Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*, Antropowebzin, dostupné on-line: http://antropologie.zcu.cz/media/webzin/webzin_2-3_2008/8_KRITICKA_DISKURSIVNI_ANALYZA_SOCIAL.pdf.

VOLKMAR, Ingmar (ed.): *News in public memory: An international study of media memories across generations*, Peter Lang 2006

WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALOVÁ, Karoline: „*Můj děda nebyl nácek*“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Argo, Praha 2010

WINEBURG, Sam: *Historical Thinking and Other Unnatural Acts. Charting the future of teaching the Past*, Temple University Press, Philadelphia 2001